

TÓTH PÉTER

A MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁS NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY KORÁBAN

A magyar nyelvjárások közötti különbségekre már Galeotto Marzio a XV. században felfigyelt. Az egyes országrészek közötti eltérésekről később Oláh Miklós, Szamosközy István, Geleji Katona István stb. is említést tett, az első módszeres nyelvjárásgyűjtések azonban csak jóval később, a XVIII. század vége táján kezdődnek el hazánkban.

A felvilágosodás idején Európában mindenütt megnövekedik az érdeklődés a néphagyományok és a népnyelv iránt. A külföldi példák ösztönző hatása mellett hazánkban a nyelvjárások iránti érdeklődésnek egy másik oka is volt: az írók és nyelvészek az irodalmi szókincs bővítésének egyik forrását a nyelvjárásokban látták. A korszak szépírói (Faludi, Csokonai, Dugonics stb.) és szótárírói (Baróti Szabó, Márton József, Kresznerics, Kassai József stb.) szívesen merítettek a nyelvjárásokból. A tájszógyűjtések mellett hamarosan felvetődnek a nyelvjárások osztályozásának kérdései, és megjelennek az első részletesebb leírások.

A nyelvjárások iránti figyelemről vallanak a Marczibányi-pályakérdések is. Marczibányi István felajánlása révén a Magyar Nemzeti Múzeum kérdéseket tűzött ki a magyar nyelvtudomány témaköréből. Az első pályázat kihirdetése 1815-ben lett volna esedékes, de végül csak 1817-ben került rá sor, igaz ekkor visszamenőleg három évre hirdették meg a pályakérdéseket (ÉDER 1999: 254). Az 1815–1817. évi kérdések így hangzottak:

1815: „Mi a dialectus grammatikai tekintetben? Vagynak-é ezen értelemben a magyar nyelvnek dialectusai? Ha vagynak, melyek azok különösen, miben különböznek egymástól, és mint lehetne általuk bővíteni a magyar írói nyelvet?”

1816: „Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne új szavakkal és szólásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különbözőféle tudományokra és mesterségekre nézve? Elkerülhetetlenül megkívántatnék a megfejtésben, hogy a magyar nyelv belső történetei, grammatikai alkotmánya, az európai tudós nyelveknek példái és az a tekintet, hogy a magyar nyelv napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.”

1817: „Melyik volna azon legalkalmasb mód, mely szerént egy tökéletes magyar szókönyvet (lexicont) lehetne készíteni? Ki kellene-é ennek a nyelv régiségeire, a tartománybéli szavakra s szólásmódokra vagy a magyar nyelvnek különféle dialectusaira is ter-

jedni? Melyik legrövidebb úton lehetne a legalkalmasab módot végrehajtani?” Gróf Teleki László az 1817-es esztendőre a maga adományából egy további pályakérdést tűzött ki: „Miképpen lehetne a magyar helyesírást (orthographiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett filozófiai princípiumokra építeni?”

TÁJSZÓJEGYZÉKEK ÉS SZÓTÁRAK

A vizsgált korszakban gyakorlatilag minden szótáríró közölt több-kevesebb tájszót. Gáldi László írja: „Nincs a magyar szótárirodalomnak egyetlen korszaka sem, amelyben a szótárirodalom oly öntudatosan tárta volna fel a népnyelv kincseit, mint éppen ezekben az évtizedekben” (1957: XIV). Tekintsük át röviden a korabeli tájszóközléseket és a tájszavak gyűjtését szorgalmazó felhívásokat!

Baróti Szabó Dávid *Paraszti majorság* c. művének mindkét kötetéhez csatolt egy-egy szójegyzéket, melyben tájszavak (elsősorban székelyek) is találhatóak. Gáldi László szerint ebből nőtt ki Baróti *Kisded Szótárának* első (1784) és második (1792) kiadása, s végül *A' Magyarság Virági* függeléke (1803) (GÁLDI 1957: 40). A *Kisded Szótár* első kiadásában Baróti a szerkesztés során a középkori hexameteres glosszáriumokat követte, a második kiadásban azonban már szigorú betűrendben sorakoznak a címszavak. Terjedelem tekintetében is nagy az eltérés: az első kiadás kb. 1800, a második kb. 3500 címszót tartalmaz, s a legtöbbhez származékok is tartoznak (GÁLDI 1957: 40–41). Baróti a régi írók szókinéséből, a korábbi szótárakból (például Pápai Páriz Ferenc és Szenczi Molnár Albert szótárából), a tájnyelvből és a neologizmusokból egyaránt merített. A szótár igen népszerű volt a maga korában, s nagy szerepe volt abban, hogy a későbbiekben egyre többen szorgalmazták a tájszavak gyűjtését. Hiányosságaként legfeljebb az róható fel, hogy a szerző nem fordított nagyobb gondot annak jelölésére, honnan származik a tájszó.

Pejachevich X. Ferenc kéziratos tájszójegyzékének, melyet 1786-ban Pázmány Sámuel tett közzé, legtöbb adata az Alföld északi felébe, a palóc vidék közelébe lokalizálható, valószínű, hogy egyben járszági tájszavak (GÁLDI 1957: 68).

Szaitz Leó *Kis Magyar Frázeológiájában* Sopron és Vas vármegyei adatokat Heves és Borsod vármegyei, valamint járszági tájszavakkal vetett egybe (1788). A Kismartonban letelepedett német szülőktől származó Szaitz e két régió nyelvjárását jól ismerhette: 1773-ban Egerben, 1776-ban a Vas megyei Váton, majd 1779-ben újra Egerben szolgálta a helyi római katolikus közösséget.

A korai tájszógyűjtők között említhetjük az erdélyi Benkő Józsefet is. Benkőnek egy kisebb gyűjtése *Addenda* címmel Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter által bővített kiadásában jelent meg. Benkő gyűjtésének nagyobb része az erdélyi nyelvjárásokból származik. Az *Addenda* 110 szócikket tartalmaz, s az A betűtől az L betűig tartalmaz pótlásokat, Benkő ugyanis nem érkezte befejezni (ÉDER 1978: 40–42). Benkő *A' magyar és török nyelv mely keveset edgyezzen* c. kéziratainak Elő-beszédében is közöl tájszavakat, olyanokat, „melyek mindazáltal Pápainál nem találtnak” (közli ÉDER 1978: 154). Benkő műveiben védte a tájszók használatának jogát, szemlélete szerint a tájszók nemcsak velejárai a nyelv életének, hanem megbecsülendő értékei is a nyelvnek. Benkő a tájszók irodalmivá tételében is jeleskedett (ÉDER 1978: 51–52).

A szótárírás szükségességére Bessenyei György, Révai Miklós, Versegly Ferenc és mások is felhívták a figyelmet. Makó Pál a *Magyar Hírmondó*-ban azt javasolja, hogy a készítendő szótár munkálataiba vonjanak be a nyelvterület különböző részeiből *érdemes hazafiakat*. Úgy véli, hogy a gyűjtés számára hasznos lehet „A’ köz Néppel való gyakor társalkodás, és tőle a’ tartományi f’zavaknak ki-tanulása” (1793: 539), továbbá „A’ műhelyek’, és bányák’ látogatása, a’ hol a’ mesteremberek, tulajdon elz’közöiknek, ’s miveléseiknek remek neveit elő-adhatják” (i. h.). Makó szükségesnek látta a tájnyelvi eltérések figyelembe vételét: „Ha egy valaminek valahol több nevezete van, mindeniket f’zükség feljegyezni, p. o. *pityóka tsitsóka, szúr tsuha, rézte kátsa, kazal afztag, f’zövőfzék efváta, ’s a’ t.*” (i. h.).

Miller Jakab Ferdinánd javaslatában a tájszavak kérdésére ugyancsak kitér. Úgy gondolja, hogy a leendő szótárnak tájszavakat is kell tartalmaznia, azonban tájszavakkal a szótárt túlterhelni nem szabad, helyesebb volna inkább külön tájszótárt készíteni.

Gyarmathi Sámuel *Nyelvmesterében* „hallomásból és a’ Szótárokból” egy kisebb tájszójegyzéket állított össze, melyet összehasonlítás céljából három oszlopba rendezett el: az elsőbe a vármegyékbeli, a másodikba a székely, a harmadikba a magyarországi variánsokat sorolta (1794: 359–374). Gyarmathit a tájszógyűjtések később is foglalkoztatták. 1816-ban megjelent szótárának Toldalékában székely tájszavakat tett közzé, „mellyeket nagy részin T. Udvarhelyi Professor Karácson Sámuel Úr szives barátságára szedetett öszve Székely Déákjai által” (1816: 95). A kötet végén egy újabb székely tájszójegyzék található, melyet „egy érdemes Hazámfia” küldött el Gyarmathinak. Miller után Gyarmathi is felveti egy tájszótár elkészítésének gondolatát: „Nyelvünk mivelésibe fáradozo Hazánk Fiai tudom jo szivvel által olvassák e’ kis Székely gyűjteményt, mert ha minden vidéke két Magyar Hazánknak a’ maga Provinciálismussait így fel kurhászná [!]; ugy hamar elkészithetnök ama’ rég várt Magyar Idioticon, mellyet oh bár még életembe végig olvashatnék, vagy kidolgozásába magam is segéd lehetnék” (i. h. 95).

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság céljai között a kezdetektől kiemelt helyen szerepelt egy korszerű szótár megalkotása. Aranka György, a Társaság szervezője a tervezett szótár elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozva így írt: „Hogy minden mái Szokásban lévő Szok mellyekkel a’ Nemzetben nem tsak a’ könyvekben és közönségesen, hanem köz befzédben is az életben, és helységek tartományok szerint élünk, benne meg találtafsanak, még pedig a’ ki mondás változásainak – Dialectusoknak – külömbiségek szerint p.o. *fenn, fent, fönn* ’s a’ t.” (közli: ÉDER 1978: 243).

Aranka fejtegetéseiben egyes szavak érvényéről is említést tesz. Megjegyzései abból a szempontból is hasznosíthatók, hogy az eltelt idő alatt mi vált nyelvjárásból köznyelvvé, s az akkor még csak alakuló köznyelvből mely jelenségek szorultak ki idővel, s maradtak fenn a nyelvjárásokban. Aranka kiáll a nyelvjárások használata mellett, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos esetekben, kivált az írásban célszerű az ott szokásban lévő nyelvhasználati móddal élni. „A’ mi a’ Beszédbeli Külömbiséget, ugy nevezett Dialectusokat nézi; tehát élhet ugyan vélek akárki szabadon és senki érette törvényesen meg nem perelheti akármiképen mondja és írja, *fönn* vagy *fenn*, *Eskola* vagy *Iskola*, *Hűt* vagy *Hít*, *Ingolna* vagy *Ángolna*: de illő még is réá vigyázni és meg választani, kivált az írásba, és aval élni, a’ melly azokon a’ helyyeken, mellyeken a’ nyelvnek mintegy piattza vagon, inkább Szokásban vagon” (közli ÉDER 1978: 276).

Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság nemcsak Erdélyben, hanem a magyar nyelvterület nagy részére kiterjedően szorgalmazta a nyelvjárásgyűjtéseket (lásd JANCSÓ 1955: 367). A Társaság a mesterségek szókincsének gyűjtésére is buzdított: „Mindenik városon járja el 3-4 társ a műhelyeket és a műhelybeli szókat jegyezzék fel” (i. h. 368). A Társaság 1798-ban felkérte a honi tudósokat, fejték ki véleményüket, milyen legyen a tervezett új szótár. Gyarmathi válaszában egy nagyszótár és egy kisebb szótár ötletét veti fel. Gyarmathi felhívja a figyelmet arra, hogy a szótár anyagának gyűjtésébe bevont tudósokat serkenteni kellene arra, „hogy ki mitsoda Provincialismust tud, melly csak az ő megyéjibe szokás, gondosonn jegyezze fel” (idézi GÁLDI 1957: 139).

Helmecci Mihály Berzsenyi verseinek kiadásában megemlíti, hogy már tizennégy német tájszótár készült, magyar pedig még egy sem. Helmecci szerint minden régióban kellene készíteni egy tájszótárt: „a’ Székely, Palócz, Göcseji, Csallóközi, Zseliczi szójárásokat, most midőn még a’ többi Magyarssággal egészen öszve nem olvadtak, ’s egyéb vidéki szavakat ’s kiejtéseket is mint nagy resultatumokra vezérlő ’s a’ nyelvet minden tekintetben gazdagító kincseket értelmes Hazafiak gyűjtögetnék öszve, külön külön füzetbe mindeniket, mellyek szintannyi Idioticonjai lennének nyelvünknek és szintannyi tárházai Lexicograph-jainknak. Ezek nélkül tökéletes Szókönyvünk ’s philologiai Encyclopaediánk nem lehet” (1816: 40–41).

A korszak egyik legjelentősebb szótárírója Márton József volt. Gáldi László szerint Márton német–magyar (1799) és magyar–német (1800) szótára egy új korszak kezdetét jelentette a magyar szótáriradalomban (GÁLDI 1957: 144). Márton 1799-ben „eggy Magyar és Erdély országon teendő Literaria Utazásra” indult, hogy feltérképezze a magyar nyelvterületet. Útjának fő célja a tájszavak és mesterségszavak gyűjtése volt. A mesterségek szavait figyelmet érdemlő módszerrel gyűjtötte: megkérdezte a műhelyben lévő eszközök nevét, valamint rajzok segítségével hívta elő a keresett szót. Márton gyűjtőmunkájába másokat is bevont, köztük Csokonait is. Szűcs József *A népryelvi kutatás története* c. könyvében Mártont a legelső rendszeres népryelvgyűjtőnek nevezi (1936: 17).

A Vas megyei származású Kresznerics Ferenc *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* c. művében tájszavakat is bőven közöl, sokat Ságón jegyzett fel, ahol mintegy húsz évig volt plébános. „Sokat a’ nép’ szájából is hallottam, ezeket is, ha az igaz magyar mértéket meg ütötték, föl jegyezgettem, hozzá tévén, hol, mikor, és melly értelemmel hallottam” – írja a szótár első kötetében (1831: L). Kresznerics érdemei között említhetjük, hogy a tájszavak feljegyzésének helyét és idejét is rögzítette, ami ekkor még nem volt elterjedve.

A korszak jeles szótárírói között említhetjük a Zemplén megyei származású Kassai Józsefet is. Kassai az 1817-es Marczibányi-kérdésre írott válaszában azt írja, hogy a tökéletes szótár „tökéletes bőségű nem lenne, ha tsak a’ most közönséges szokásbann lévő szavakat foglalná magábann, ha a’ régi, és ki-avúlttakat, és a’ tartomány, vagy vidéki szavakat is élénem számlálná, és az újjakról egészenn hallgatna” (idézi GÁLDI 1957: 414). A szótár készítőjének az ország minden vidékét be kell járnia, vagy értekeznie kell „a’ két Hazának minden vidékéről való értelmes férj-fiakkal” (i. h.). Kassai felhívja a figyelmet arra, hogy a vidék vagy helység nevét, ahol az adott szó használatos, gondosan fel kell jegyezni.

Kassai szótárírás iránti érdeklődésének felkeltésében minden bizonnyal nagy szerepe volt Baróti Szabó Dávidnak, aki tanára volt abban az időben, amikor a *Kisded Szótár* első kiadása elkészült és megjelent. Kassai 1786 és 1790 között „a’ Pesti közönséges pap-nevelő házbann”, ahová szinte az egész magyar nyelvterületről érkeztek növendékek, kezdte rend-

szeresen feljegyezni a tájnyelvi sajátosságokat (KASSAI 1817: 14). Szótárának első kötetét már 1811-ben elküldte Trattnernek, a kiadás azonban csak 1833 és 1836 között valósult meg. Címe: *Származtató, 's gyökerésző magyar–diák Szó–könyv, a' mel'j a' magyar szókat gyökeröknél-fogva nyelv-tanítólag, 's ítéletesenn adja-elé*. Kassai saját gyűjtése mellett régebbi szótárakból is vett át tájszavakat. Következtesen jelöli, honnan származik a tájszó. Gáldi Kassai szótárát az első tájszótárként említi (1957: 414).

Gáti István *Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyes Irásról* címmel írt pályamunkát az 1815–1817. évi Marczibányi-kérdésekre (1821). Gáti ugyancsak felhívja a figyelmet a tájszavak és mesterségszavak gyűjtésére. Azt javasolja, hogy „Hívjuk meg e' munkára, a két hazának minden írástudó magyarait, különösen pedig a' Notáriusokat, falusi mestereket, orgonistákat, kivált a' Semináriumokba, Collegiumokba együtt élő 's tanuló ifjúságot, meg kérvén, hogy a' Professorok ajánlják is ezen munkát tanítványaiknak. Czéh-mestereket, Praktikánsokat Fábrikáknál, Bányáknál, Patikáriusoknál” (i. h. 64).

Tájszavak egyéb szótárakban, szójegyzékekben is előfordulnak: Takáts Rafael *Lexicon Ungaricumában*, Simai Kristóf *Gazdag Szótárában*, Bartzafalvi *Szigvárt klastromi története* c. művének szójegyzékében, Sándor István *Toldalék a' magyar–deák szókönyvhez* c. művében (1808), Kazinczy Osszián-fordításának *Glosszáriumában* stb. Helmeczi Mihály egy kisebb tájszójegyzéket közölt Berzsenyi verseinek kiadásában (1816: 41–43). Sándor István a *Sokféle* hetedik kötetének egy rövid jegyzékében hienc és palóc sajátásként főként az l kiesésére hoz fel példákat (1801: 256).

Dugonics András kéziratban maradt szólásgyűjteményét 1820-ban egy szegedi könyvkiadó, Grün Orbán adta ki saját költségén. A kötet előszavában Karácsonyi Chrysostom így ír: „Ő ezeket nagyobb részént Nemzete szájából, rész szerént a' böltsek 's tsinosabb népek könyveikből arra a' végre szedegette öszve, hogy minden rendű, 's még az alacsonyabb sorsú Hazafi társainak is épületekre szolgáljanak” (XXVIII–XXIX). A szólások mellett sajnos nincs feltüntetve a forrás.

A NYELVJÁRÁSOK OSZTÁLYOZÁSA

A magyar nyelvjárásokat Verseghy Ferenc *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae* c. művében osztályozta először. Verseghy három fő típusra tagolja a magyar nyelvjárás-területet, mégpedig tiszaira, erdélyire és dunaira (1793/1999: 59). Verseghy utal arra, hogy a fő típusokon belül kisebb változatok vannak (i. h. 61, 68), azokat a jelenségeket azonban, melyek csak ezekben fordulnak elő, hibának tartja. Ilyennek ítéli például az ikes ragozást, a keleti nyelvjárásokban előforduló *jöjjön kend nállunk* típusú szerkezetet stb. (i. h. 61–65).

Pápay Sámuel *A' Magyar Literatura' esmérete* c. művében a nyelvek egyik alapvető tulajdonságaként határozza meg a területi változatosságot: „mind a' régi, mind az újabb Nyelvekben is, mellyek nagyobb kiterjedésűek lévén, több Beszédejtésekre ágaztak el” (1808: 82). Pápay – Galeotto Marzióhoz hasonlóan – megemlíti, hogy a magyar nyelvjárások között nincsenek olyan különbségek, amely a megértést befolyásolná. A magyar nyelvjárások közötti eltérésekről így ír: „Jól tudgyuk, hogy másként ejtik a' Magyar beszédet Erdélyben, másként a' Tisza körül, ismét másként a' Dunánn túl, sőt másként ejti némelly részben tsaknem minden vármegye; a' mi több, még azon egy Vármegyének külön Vidékeinn is lehet a' Magyar beszédben különbséget találni” (i. h. 78).

Pápay a magyar nyelvterület több részéről közöl megfigyeléseket, majd megjegyzi, hogy „Mind ezeknél fogva észre lehet venni, hogy a’ Magyar Beszédejtéseket sem lehet tsupán háromfelé Erdélyire, Dunaira és Tiszaira osztani, mert mindenikben legkülönösebbek ismét a’ Székelyeké Erdélyben, a’ Palótzoké a’ Tiszaiban, és a’ Baranyaiaké és Somogyiaké a’ Dunaiban, ’s lehet találni ismét mindenikben többféle különösségeket, de mind ezeket főképpen tsak a’ köznépnél” (i. h. 81–82).

Pálóczy Horváth Adám *A’ magyar nyelv’ dialectusairól c.* pályamunkáját az 1815. évi Marczibányi-kérdésekre készítette el. Pálóczy két fő dialektust különböztet meg: a dunait és a tiszait. Utóbbiról megjegyzi, hogy „ez nagyobb tartománnyal is bír, mint a’ másik, és az író nyelvbe is nagyobb a’ be-folyása; úgy hogy sok szó-ejtései szint-úgy bele olvadtak a’ közönséges de Tudós Dialectusba, mint az Attikaiak a’ görög Communisba” (1821: 21). Pálóczy a két típus közötti határt a következőképpen határozza meg: „tartományi a’ Duna és Tisza között válnak-el egymástól” (i. h.). Pálóczy a tiszaihoz sorolja egész Erdélyt, ugyanakkor felfigyel arra – elsőként –, hogy a dunainak némely kisebb része „az Erdélyi szó-ejtéssel atyafiságot mutat” (i. h. 22). „A’ Baranyai Ormánság és Okor vize melléke [...] igen sokban egyez az Erdélyi Dialectussal” – írja (i. h. 59). Pálóczy számba veszi a két fő típus főbb sajátosságait, majd a kisebb vidékek néhány jellemző vonását. A dunai típusban kiemeli az *l*-ezést, a labiális *ö*-zést és *ü*-zést, a tiszaiiban az *ly*-ezést és a nyílt *e*-zést. A tiszaiiban az *ly*-ezés helyett valószínűleg a *j*-zésre utalhatott, mert később azt írja, hogy a tiszaiiban „a’ *j* és *ly* egy-formán hangzik” (i. h. 32).

Pálóczy a tiszai dialektus *kissebb tartományjait* így foglalja össze: „a’ Tiszán-túli, és jelesen Debreczeni; az Erdélyi, a’ Hegy-alljai, és különösen Pataki, és a’ felső, nap-keletibb Tótos Vármegyék” (i. h. 36). A dunaihoz a következőket sorolja: „a’ Dunához közelebb fekvő Vármegyék, a’ Somogyság; a’ Baranyai Ormánság az Okor mellékivel öszve-véve; Vasnak és Zalának nagy része a’ Dunai tartományhoz szítt, hanem ebben különösek a’ Götsej, és a’ Kerka melléke” (i. h. 36).

A palóc nyelvjárást „fültre leg-durvább”-nak (i. h. 36), „leg-tsinatlanabb”-nak (i. h. 70) nevezi, aminek valószínűleg az volt az oka, hogy palóc sajátosságok egy része mögött tót, azaz szlovák hatást gyanított. Noha a palócot a tiszaihoz sorolja, megjegyzi, hogy az ország több részén, még Erdélyben, valamint egészen a Drávaig is található palóc nyelvjárás. Pálócznak azonban nem csupán a hagyományos értelemben vett palócot nevezi, említést tesz például Somogynak palócosabb részeiről (i. h. 42).

Gáti István szerint „Mint a’ Nemzet két féle, Irástudó és Irástudatlan: ugy a’ Dialectus is” (1821: 9). „Az Irást tudó magyarok dialectusa kétféle: Tisza-mellyéki és Duna mellyéki. Ezt többnyire a’ Catholicusok, Amazt a’ Protestánsok követik” (i. h. 15). A köznépv. nyelvjárását illetően több típussal számol: „A’ köznépv. dialectusa a’ magyar Hazában tsak nem annyi, mint a’ Vármegyék száma” (i. h. 18). Gáti a kettőshangzókkal kapcsolatban megjegyzi, hogy „sokszor, tsak ebből meg lehet esmérn[i] mellyik vidéki az ember” (i. h. 19).

Gáti a köznépv. dialectusai közül a következő négyről értekezik: 1) *Felföldi vagy Duna mellyéki*; 2) *Alföldi vagy Tisza mellyéki*; 3) *Székely*; 4) *Görgői*. Gáti a négy típus közül az *Alföldi vagy Tisza mellyéki* dialektusról szól a leghosszabban. Megemlíti például a magánhangzók elísióját, melyet később Csűry Bálint oly részletesen leírt. Gáti ezt a nyelvjárást ismerte a legjobban, mivel Szatmár megyei származású volt.

Kassai József az 1815-ös Marczibányi-pályakérdésekre írott válaszában megkülönbözteti a *lexiconi* és a *grammatikai* dialektust. Utóbbi szerinte nincs meg a magyar nyelvben,

mert „a régi magyarok tsak úgy declinálttanak, comparálttanak és conjugálttanak, mint a maiak” (idézi SIMAI 1905: 264). Kassai szerint „tsak Lexiconi Dialectus vagon a’ Magyar Nyelvben, az is tsak Palótz dialectus” (i. h. 265). Pálóczihoz hasonlóan palóc dialektusnak nem csak a hagyományos értelemben vett palócot nevezi: „sőt a’ Rábaközi Palótzok azonn kívül, hogy az *é* betűt elbutítják, még elejébe *i* betűt is tesznek, ezért ezt: *kés* mondják *kiés*, ezt *édes* így ejtik *iédes* nevetségesenn eltáltott szájjal” (i. h. 264–265).

A NYELVJÁRÁSOK SZEREPE AZ IRODALMI NYELV ÉS A KÖZNYELV
SZÓKÉSZLETÉNEK BŐVÍTÉSÉBEN

A vizsgált korszakban az írók, szótárírók az irodalmi szókincs bővítésének céljából szívesen merítettek a nyelvjárásokból. Szívesen nyúlt a nyelvjárásokhoz többek között Csokonai, aki élénken érdeklődött a nyelvjárások iránt, tájszavakat gyűjtött, s azokkal élt műveiben. Költői nyelvének vizsgálatában nem mellőzhetjük a különböző tájnyelvi rétegeket: legfőképp anyanyelvjárását és a dunántúli tájnyelvi hatást. Csokonai dunántúli országjárása mintegy négy évig tartott, Bicske és Komárom után Somogyban élt hosszabb ideig, mielőtt hazatért volna Debrecenbe. Szilágyi Ferenc írja, hogy „az a terület, amelyhez Csokonai dunántúli nyelvjárásai élményei elsődlegesen fűződnek, nagyjából a Kaposvár–Nagybajom–Csurgó háromszög által határolt belső-somogyi területnek felel meg” (1974: 26).

Csokonai tudatosan fordult a tájnyelv felé, gyűjtéseit felhasználta dunántúli műveinek stiláris színezésére, „couleur locale”-ként (i. h. 216). A költő több mint félszáz dunántúli tájszót tartalmazó jegyzékét feltehetően Márton József számára állította össze. Csokonai dunántúli nyelvjárások iránti érdeklődésében szerepet játszhatott, hogy apja dunántúli származású volt.

Baróti Szabó Dávid *A’ Magyarság’ Virági* c. szólásgyűjteménye függelékéhez fűzött jegyzetében a tájszavakat az írók figyelmébe ajánlja: „Az efféle ki-válogatott, ’s nem mindenütt ismértt fzakav az én ítéletem fzerènt a’ közrebotsátást meg-érdemlik; mert többnyire igaz magyar hangzatúak; és azon kívül Hazánkban hol itt, hol amott meg-gyökeredzetek” (1803). Egyúttal arra buzdítja az írókat és poétákat, hogy ismerkedjenek meg a nyelvjárásokkal, s használják műveikben, ami „jót, fzèpet találnak benne” (i. h.).

Pápay Sámuel azt javasolja, hogy az írók a *környékszók* közül azokkal éljenek, „melyeknek igaz Magyar hangzattya ’s formállattya vagon, de tsak ollyankor, mikor helyettek hasonló értelmű országos szavunk nintsen” (1808: 276).

Kassai az 1816-os Marczibányi-kérdésre írott válaszában felhívja a figyelmet arra, hogy nem kell új szót alkotnunk, ha régi szót találunk, vagy „ha mostanság a’ két Magyar Hazának valamelyly vidékènn olyan tartományi vagy vidéki szóra találunk, a melyly helyesen jegyzi azt, a’ mit közdivatbann lévő szóval nem magyarázhatunk” (idézi SIMAI 1905: 265).

Helmeczi Mihály a már említett Berzsenyi-kötetben kitér az irodalmi nyelv szókincsének bővítésére: „Nyelvünk gazdag ugyan, de mind e’ mellett sokra nevelhetni még bőségét 1) a’ provincialismuszok (táj vagy környékszavak ’s szólásoknak) universalizása (egyetemítése) 2) a’ tudományi ’s művészi Mesterszók’ gyarapítása 3) az elavult szavak ’s gyökerek’ felélesztése által” (1816: 32).

Teleki József Marczibányi-jutalmat érdemlő pályaművében ugyancsak foglalkozik a tájszavak kérdéskörével. Álláspontja szerint azok a *vidéki szavak*, amelyek „azon környékben készültek volna, melybe azok még ma is találatnak, [...] nem vettethetnek meg; mert valamint az egész nemzetnek vagyon hatalma a maga nyelvét művelni, éppen úgy vagyon minden egyes vidéknek is. [...] A jól készültek, helyesen használtak terjesztését senki sem tilalmazhatja” (1821/1988: 252). Teleki több tájszót is megemlít, mely abban az időben már terjedőben volt: *hölgy, csermely, hullám, idomtalan, silány* stb. Majd megjegyzi, hogy „mennyire lehetne még nyelvünket ilyenek által gazdagítani, ha az ily szavak az országnak minden vidékeiben szorgalmasan összeszedetnének” (i. h. 253).

Teleki úgy véli, hogy „a különböző beszédejtéseket igen nagy haszonnal lehet és kell is a nyelvek tökéletesítésére használni. Ez a magyar nyelvre nézve pedig még annál könnyebben eshetik meg, mivel annak törvényei még egészen elhatározva nincsenek; [...] itten tehát az írásnyelv minden tartózkodás nélkül folyamodhatik minden vidéki beszédejtésekhez” (i. h. 270). Teleki szerint a nyelvjárásokat az írásbeliségben is lehetne használni, „ahol az előadás természete megengedi” (i. h. 274). Néhány külföldi példa említése után felteszi a kérdést, hogy „Miért ne lehetne a palócok, a székelyek magyar nyelvöket némely egyes darabokban használni, anélkül hogy őket gúnyolásunk tárgyának vegyük?” (i. h. 274).

Kazinczy úgy vélte, hogy „az Író nyelve nem a’ Dunai, nem a’ Tiszai, hanem a’ magyar Schriftsprache. Nem szabad máson írni” (KazLev. VIII. 361). Kazinczy elutasította azt, hogy valamely vidék nyelvjárását irodalmi nyelvi rangra emeljék. Attól azonban nem zárkózott el, sőt ő maga is szorgalmazta, hogy tájszavakkal gazdagítsák az irodalmi nyelv szókészletét (RUZSICZKY 1963: 53–54). Kazinczy érdeklődése a tájszavak iránt kevésbé közismert. Pedig a széphalmi mester szorgalmasan feljegyezte az újonnan megismert tájszavakat. Erről erdélyi utazásai során írt levelei is tanúskodnak, amelyekben egy kisebb szójegyzékre valót jegyzett fel. Kazinczy azt is fontosnak tartotta rögzíteni, hogy milyen társadalmi-műveltségi körből származnak adatai (i. h. 62–63). Ruzsiczky Éva szerint Kazinczynek „ha egyébként megnyerte tetszését, egyformán szívesen kedvébe fogadta bármely vidék szavát” (i. h. 64). A széphalmi mester által használt tájszavak között említhetjük meg például az *ácsorog, ádáz, csapat, hullám, kaliba ~ kalyiba, köszméte, meder, rengeteg, szompolyog, vicsorog, vihar, zsvány* szavakat.

Kazinczy a különböző ejtőváltozatok közül azonban már leginkább azt helyeselte az irodalmi használatban, amelyik az ő nyelvjárására volt jellemző (i. h. 71). „Ez azonban nem jelenti föltétlenül azt, hogy a maga nyelvjárását előnyben akarta részesíteni az irodalomban; eljárása azzal is magyarázható, hogy akkor a kortársak közül többen a tiszántúli–északkeleti országrész nyelvjárását tartották az irodalomban leginkább használatosnak” (i. h. 72). Előfordult olyan eset is, hogy a dunántúli alakot részesítette előnyben az anyanyelvjárásában használt változattal szemben. Ha országosan két alakváltozat is elterjedt volt, többször meghagyta mindegyiket. Úgy vélhette, ezek az irodalmi stílust változatosabbá tehetik: *nékünk és nekünk, véle és vele, ád és ad, diadal és diadalom* stb. (i. h. 74).

MEGFIGYELÉSEK ÉS VÉLEKEDÉSEK A NYELVJÁRÁSOKRÓL

Decsy Sámuel *Pannóniai Féniksz* c. művében felhívta a figyelmet egy új magyar szótár és nyelvtan szükségességére. Jól látta, hogy „a’ ki nyelvtanító könyvet ír, az a’ nemzet befzéd-

jének módját határozza-meg” (1790: 189). Úgy vélte, ha magyar tudós társaság alakul, az általa elterjesztett nyelvváltozat a nyelvjárások jövőjét is befolyásolhatja: „Hogyha pedig egy Magyar Tudós Tárfaságot fog a’ nemzet fel-állítani, egy ollyat, mellynek minden tagjai gyökeres tudományú emberek lefznek; minden kerület el-hiteti azt magával, hogy azon tudós tárfaság leg-jobb ’s leg-tifztább magyarsággal él, és így annak bészédjének [!] ’s írásának modját fogja követni; következésképen az egélfz hazában egy bészédnek modja fog uralkodni” (i. h. 189–190).

A nyelvjárásokra sokan úgy tekintenek, mint a magyar nyelv számos régi tulajdonságának őrzőjére. Ez a szemlélet a *Debreceni grammatika* szerzőinél is felfedezhető, ők azonban a nyelvjárások megítélése során azt is figyelembe vették, hogy mennyire hatottak rájuk más nyelvek: „nints annál bizonyosabb, hogy a Magyarok között, még eddig ugyan, a Köznépnel vagyon a tífzta Magyarság, az ollyan Köznépnel tudniillik, a melly leg kevesebb idegen Nemzetüekkel vólt eleitől fogva megelegyedve” (DebrGr. XVIII). Később Kassai József ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg: „Azt sem tehetni fel, hogy azon vidékenn, és azon tartománybann vagyon minden-ha a’ leg-tisztább Magyarság, a’ melly idegen nemzetekkel öszsze nem keveredék” (1817: 16).

A *Debreceni Grammatika* a nyelvjárásokkal külön nem foglalkozik, azonban több helyen utal az egyes országrészekre jellemző sajátosságokra. A szerzők az Előljáró beszéd végén szabadkozva megjegyzik, hogy a dialektusokról „különösen semmit sem írtunk [...]. Nem is telhetik a ki ollyanoktól, a kik életeknek nagyobb és okosabb idejét, többnyire tsak ezenn a Réfzenn töltötték-el. Erre nézve azért a vólna füzükséges, hogy Hazánknak külömböző Réfzeiben lakó tanúlt emberek, fzednek-öfzve ki-ki a maga lakó-földének Dialectusát. [...] Valóbann meg is érdemlené ez, az illyen fszorgalmatoskodást: mert fzés is, hafznos is lenne, egy tekintettel látni, Nyelvünknek külömböző módjait ’s ágazatit” (DebrGr. XXIX).

Kultsár István a *Hazai Tudósítások* első évfolyamában Baranya megyei tájszavakat közöl. Kultsár felfigyelt az *adi, hordozó, tudó, magik, négyke, ollyik, gyeretske, szépke* stb. alakokra (1806: 159). Kultsár felhívja a figyelmet a gyűjtés fontosságára: „Nagy hafznot tennének tehát kik azon külömbféle tájokról közölnék a’ ritkább fzókat, fzó ejtéseket, kifejezéseket” (i. h.).

Pápay Sámuel felfigyel arra, hogy a nyelvjárású beszélők nyelvjárásiaságát meghatározza, hogy hol és kivel beszélnek. A nyelvjárású beszédmódot nem tartja hibásnak, ám a nyelvjárású jelenségek használatát az írói nyelvben nem fogadja el: „De tapasztalásból tudgyuk azt is, hogy midőn a’ paraszt valamelly Úri ember eleibe megy, jobban vigyáz a’ Szóejtésre, ’s tisztábban szóll, mint sem a’ hogy oda haza magok között szoktak beszélteni. Igen kell tehát őrizkednünk attúl a’ hibás állítástúl is, mintha a’ Magyar Köznépnek egész Magyar Nyelve már magában roszt volna; tsupán az otthonni hangejtést, a’ Szóknak durva parasztos kimondását értyük mi itt, hogy az nem jöhet be a’ jó Magyar Irónyelv’ alkotásába. Mind megmaradhat otthonn a’ Köznépnek, a Palótnak, a’ Baranyaiaknak is külömbö Beszédejtése a’ magok házi füzükségeire, ’s egymással való társalkodásokra nézve” (1808: 90).

Pálóczi Horváth Ádám az 1815-ös Marczibányi-kérdésekre írott pályamunkájában a nyelvjárású kutatás számos elméleti és gyakorlati kérdését érinti. A nyelvjárás fogalmát így határozza meg: „valamelly vidéknek a’ szóllásban való külömbözését a’ nyelv közönséges formájátúl” (1821: 3). Pálóczi rámutat arra, hogy a nyelvjárásokat viszonyíthatjuk egymáshoz és a köznyelvhez is: „Nem-tsak azt nézzük t. i. a’ vidéki magános Dialectusokban, hogy egyik a’ másiktúl, hanem főképen a’ közönségestúl miben és mennyire távozott-el?” (i. h. 4).

Pálóczi a dunai és tiszai nyelvjárásnak számos sajátosságát egybeveti. Pálóczi a maga korában – Márton, Kresznerics, Kassai stb. mellett – a magyar nyelvjárások egyik legjobb ismerője lehetett: „Götsejben nem tsak a’ köz nép, hanem olvasott és író emberek is mondják *iszen, jába*” (i. h. 20). „A’ Somogyi köz nép így mondja ezeket *mondi, tudi, adi*” (i. h. 28). „Zala Vármegyének nagy résziben kivált a’ Götsejben [...] *gyár, gyver, gyó, gyut, gyég, jár, jer, jó, jut, jég* helyett” (i. h. 29). A keleti nyelvjárásokról is alapos ismeretekkel rendelkezett: „Debreczenben mondják *jer nálunk, hozzá[n]k helyett*” (i. h. 21).

Pálóczi felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvjárások nélkülözhetetlenek az etimológiai kutatások számára (i. h. 26). Szófejtéseiben – több-kevesebb sikerrel – nyelvjárási jelenségeket is felhasznál. Több nyelvjárasi sajátosságot is hibásnak tekint, ha azoknak etimológiáját nem ismeri, vagy régiségét nem látja igazoltnak. Észreveszi a nyelvjárasi jelenségek közötti összefüggéseket: úgy véli, az *ly* és a *j* kérdésében a dunai nyelvjárás irányadó lehet, itt ugyanis az *ly* helyett *l* jelentkezik, a *j* viszont vagy megmarad, vagy *gy*-t ejtenek helyette (i. h. 32). Felfigyel Melius Juhász Péter nyelvének dunántúli és debreceni sajátosságaira is (i. h. 35).

AZ ELSŐ RÉSZLETESEBB LEÍRÁSOK

Ebben a korszakban születnek az első részletes leírások egy vidék nyelvjárásáról. Elsőként Nemes-Népi Zakál György *Őrségnek Leirása* c. kéziratát említhetjük meg. Nemes-Népi az Őrség szülöttként, az őrségi erdők felügyelőjeként jól ismerte a vidék természeti adottságait, népszokásait és nyelvjárását. A kilencven oldal terjedelmű kézirat 1818-ban készült, 1834-ben már az Akadémia kéziratárában található. Vörösmarty Mihály és Nagy János kiadásra javasolja, erre azonban, nem tudjuk, hogy miért, nem került sor. Mészöly Gedeon 1917-ben egy rövid részletet közölt belőle az *Ethnographiában*. A kézirat teljes terjedelmében először 1970-ben jelent meg két részben a *Vasi Szemlében*. Azóta két újabb kiadás jelent meg immár önálló kötetben: 1985-ben és 2002-ben.

A kézirat három részből áll: az első az Őrségnek fekvését, településeit és természeti adottságait, a második történetét, a harmadik az őrségi embereket, szokásokat és nyelvjárást mutatja be. A kéziratnak helyenként tájias nyelvezete külön említést érdemel, ami arra utal, hogy a szerző maga is jól beszélt az őrségi nyelvjárást. Ugyanakkor a szerző a korabeli köznyelvi szokást is igyekezett követni, s noha a korabeli nyelvújítási szóktól idegenkedett, XVIII. századi nyelvújítási szók helyenként felbukkannak írásában.

A szerző jól látta, hogy az őrségi nyelvjárás „az eredetiségnek és régiségnek sok Szép nyomait mutogatja” (1818: 69). A szerző számba veszi az őrségi nyelvjárás jellegzetesebb hangtani sajátosságait, majd egy őrségi nyelvjárásban írott párbeszédet, személyneveket, földrajzi neveket, tájszavakat és szólásokat közöl.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi első számában Jutalom Tételként „Tizenkét Tsászári Species Aranyot” ajánlottak fel a palócok ismertetésére, melynek része „A’ Palótszág-
nak Nyelvbéli Esmertetése”. Két évvel később jelent meg a folyóiratban Szeder Fábián *A’ Palócok* c. tanulmánya. Szeder ugyancsak felhívja a figyelmet a nyelvjárásgyűjtések szükségességére: „Nemzetünk bővebb ismerete végett szükséges volna hazánknak minden tájából nevezetesebb népeit egyenként szemre vennünk, és azoknak valamennyi különösségeit feljegyeznünk” (1819: 26). A szerző a palócok által lakott területről így ír: „A Nógrád, N.

Honth, Gömör, Borsód és Heves Vármegyei Magyarok többnyire Palóczoknak nevezetnek” (i. h.). Szeder tanulmányában bemutatja a honti és nógrádi palóc nyelvjárás főbb hangtani és alaktani sajátosságait, ezután egy hosszabb szöveget tesz közzé *palóc magyarsággal* és *közönséges magyarsággal* (i. h. 31–38). Ezt követően tájszavakat közöl (i. h. 38–40), majd a palóc népi építkezéstről, viseletről, játékokról, a palócok tulajdonságairól, szokásairól szól.

Még ugyanebben az évben lát napvilágot B. S. *Rövid rajza a ’Gömöri Dialektusnak* c. tanulmánya (1819). A tanulmány szerzője főképp hangtani és alaktani sajátságokat vesz számba. Valószínűleg a nyílt *ē*-zésre utal, amikor azt írja, hogy Gömörben „minden hosszú *é* keményen hangzik” (i. h. 59). „Különösen pedig leginkább a ’ falusi nép’ beszédmódját akarom nagyjából előadni, a’ mint az a ’ Rima ’s Balog-völgyi lakosoknál találatik, ’s azok közt is hol vastagabb, hol vékonyabb különbözéssel, mert a’ kik pallérozott emberekkel sokszor öszve jönnek, némelyekbe helyesebb beszédmódot követnek, de egymás közt a’ falukon szokott Dialektussokat megtartják” – írja a szerző (i. h. 58), aki a dialektusokat romlott beszédmódnak nevezi (i. h. 60), azt véelve, hogy a „különféle Vármegyékben ’s tájékokban, a’ helyes beszédmódtól sokképen eltávoztak” (i. h. 61). Úgy gondolja, hogy „a’ különféle Dialektusok mind addig fognak tartani, míg a’ pórnép, könyvekből a’ tisztább Magyar beszédet meg nem tanulja” (i. h. 62).

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a magyar nyelvjárás kutatások történetét a XVIII. század végétől 1821-ig tekintetem át. Erre az időre tehetők az első rendszeres nyelvjárásgyűjtések és az első részletesebb leírások. Sokan az irodalmi nyelv szókincsét szívesen bővítették tájszavakkal. Egyre többen hívják fel a figyelmet a nyelvjárások kutatásának szükségességére, s közölnek tájnyelvi adatokat. Felismerik a nyelvjárásoknak a nyelvtörténeti vizsgálatokban való hasznosíthatóságát, s a nyelvjárások osztályozását is megkísérlik.

Nyelvjárás kutatásunk múltjáról sajnos kevés tudománytörténeti leírás áll a rendelkezésünkre. E tanulmányommal szeretném felhívni a figyelmet a további kutatások szükségességére. Kívánatos, hogy a magyar nyelvjárás kutatások történetéről egy átfogó elemzés készüljön a közeljövőben.

IRODALOM

- BARÓTI SZABÓ Dávid 1784. *Kisdéd Szó-tár; mely A’ ritkább Magyar szókát az A. B. C. rendi szerént emlékeztető verfekbenn elő-adja*. Landerer Mihály betűivel, Kassán.
- BARÓTI SZABÓ Dávid 1792. *Kisdéd Szó-tár*. Második ki-adás, meg-bővítve. Ellinger János’ betűivel, Kassán.
- BARÓTI SZABÓ Dávid 1803. *A’ Magyarság’ Virági*. Özvegy Weimüllernek’ betűivel, Komárombann.
- BENKŐ József 1791–1792. *A’ magyar és török nyelv mely keveset edgyezzen; a’ magyar szókról való külömb-külömb jegyzésekkel edgyütt; meg-mutatja Benkő József*. Kézirat.
- BENKŐ Loránd 1960. A táji nyelvtípusok szemlélete a XVIII. század második felében. In: Pais Dezső szerk., *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 43–66.

- BENKŐ Loránd – LŐRINCZE Lajos szerk. 1951. *Magyar nyelvjárási bibliográfia. 1817–1949.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- B. S. 1819. Rövid rajza a' Gömöri Dialektusnak. *Tudományos Gyűjtemény* 1819/9: 56–62.
- DebrGr. = *Magyar grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság.* A' Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, Bétsbenn, 1795.
- DECSY Sámuel 1790. *Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott Magyar Nyelv.* Nyomtattott Nemes Trattner János Tamás Könyv-nyomatató Műhelyében, Bétsben.
- DUGONICS András 1820. *Magyar példa beszédek és jeles mondások* 1–2. Nyomtattott Grün Orbán' Betűivel 's Költségével, Szegeden.
- ÉDER Zoltán 1978. *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉDER Zoltán 1999. *Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- GÁLDI László 1957. *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GÁTI István 1821. Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyes Írásról. In: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire* 1–2. Trattner János Tamás' betűivel, Pesten. 2. kötet. 1–103.
- GYARMATHI Sámuel 1794. *Okoskodva tanito magyar nyelvmester.* 1. kötet. Nyomtattott Hochmeister Márton Betűivel, Kolo'svaratt.
- GYARMATHI Sámuel 1816. *Szótár, mellyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szókat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel.* Zweck Bertalan betűivel, Bétsben.
- HELMECZI Mihály 1816. Értekezés az úgy nevezett Ujításokról a' Nyelvben. In: *Berzsenyi Dániel' Versei.* Második meg bővített kiadás. Trattner János Tamásnál, Pesten. 4–49.
- JANCSÓ Elemér 1955. *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai.* Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest.
- K.[ARÁCSONYI] Chrysostom 1820. A' Hazafi Olvasóhoz! In: Dugonics András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások.* Nyomtattott Grün Orbán' Betűivel 's Költségével, Szegeden. 1. kötet. III–XXXII.
- KASSAI József 1817. *Magyar nyelv-tanító könyv, melyly a' magyar beszédnek, és írásnak szabásait meg-ítélve, gántsolva, és meg-választva adja-elé.* Nyomatá Nádaskay András, S. Patakonn.
- KASSAI József 1833–1836. *Származtató, 's gyökerésző magyar–diák szó-könyv, a' mel' j a' magyar szókat gyökeröknél-fogva nyelv-tanítólag, 's ítéletesenn adja-elé* 1–5. Nyomt. Petrózai Trattner. J. M. és Károlyi Istv., Pestenn.
- KRESZNERICS Ferenc 1831–1832. *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal* 1–2. Kiadták a' magyar nyelv' és a' szerző' néhány barátjai, Budán.
- KazLev. = *Kazinczy Ferenc levelezése* 1–23. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1890–1960.
- KULTSÁR István 1806. A' Magyar Nyelv' Külömbözesei. *Hazai Tudósítások* 1. évf. 19. sz. 159.
- LAZICZIUS Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MAKÓ Pál 1793. Egy Magyar Szótárnak készítésére intéző vélemények. *Magyar Hírmondó* 1793. év, 538–541.
- MÁRTON József 1800. *Új német–magyar és magyar–német lexikon vagy is szókönyv. A' második az az a' magyar–német rész.* Wéber Simon Péter betűivel, Pozsonyban.
- MÉSZÖLY Gedeon 1917. Az őrség száz évvel ezelőtt. *Ethnographia* 28: 99–112.
- NEMES-NÉPI ZAKÁL György 1818/1985. *Őrségnek Leírása ugmint: Annak Természete, Története, Lakosai, ezeknek szokásai, nyelvszokása.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Vörös Ottó. Őrségi Baráti Kör, Szombathely.
- PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám 1821. A' Magyar Nyelv' Dialectusairól. In: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire* 1–2. Trattner János Tamás' betűivel, Pesten. 1. kötet. 1–78.

MAGYAR NYUGAT

TÓTH PÉTER: A MAGYAR NYELVJÁRÁSKUTATÁS NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY KORÁBAN

- PÁPAY Sámuel 1808. *A' Magyar Literatura' esmérete*. Első kötet. I. II. rész. Számmer Klára' betűivel, Veszprém.
- RUZSICZKY Éva 1963. *Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában Kazinczy tájszóhasználata alapján*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SÁNDOR István 1801. Némelly Hientz és Palótz Szóejtések. In: *Sokféle* 7. Streibig Jó'sef' betűivel, Győr. 256.
- SIMAI Ödön 1905. Kassai József a nyelvjárásokról. *Magyar Nyelv* 1: 264–265.
- SÁNDOR István 1808. *Toldalék a' magyar–deák szókönyvhez*. Pichler Antal betűivel, Bétsben.
- [Szaitz Leó] MÁRIAFI István 1788. *Kis magyar frázeológia*. Fűskúti Landerer Mihály, Posonyban.
- SZEDER Fábián 1819. A' Palóczok. *Tudományos Gyűjtemény* 1819/6: 26–46.
- SZILÁGYI Ferenc 1974. *Csokonai dunántúli tájszógyűjtése*. Nyelvtudományi Értekezések 82. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZÜCS József 1936. *A néprajzi kutatás története*. Spitzer Aladár könyvnyomdája, Budapest.
- TELEKI József 1821/1988. *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Éder Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest].
- VERSEGHY Ferenc 1793/1999. *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung rendszere, nemkülönben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi nyelvjárás alapján készült*. Latinból fordította: Hegyi Balázs. Szerkesztette és az utószót írta: Éder Zoltán. Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok.

Házbelső a szalafői Pityerszeren. Szinetár Csaba felvétele